

СТАН СОЦІОКУЛЬТУРНОГО СКЛАДНИКА ОСВІТИ МАЙБУТНІХ СУДНОВОДІЇВ У 60–80-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

THE STATE OF SOCIO-CULTURAL COMPONENT OF FUTURE NAVIGATORS' EDUCATION IN 60–80-TH XX CENTURY

У статті окреслено стан соціокультурного складника освіти майбутніх судноводіїв у 60–80-ті роки ХХ століття. Розглянуто періодизації, які відображають стан освіти в зазначений період. Охарактеризовано закони, постанови, проекти, які впливали на розвиток освіти та її соціокультурної складової частини. Акцентовано увагу на характерному для досліджуваних років одночасному процесі навчання та виховання курсантів, необхідності їхнього розумового розвитку, оволодіння знаннями, культурно-просвітницькій та трудовій діяльності. Зроблено висновок, що змістовне наповнення соціокультурного складника цілком залежало від влади, було ідеологізованим, покликаним формувати комуністичне ставлення до навколишнього світу.

Ключові слова: соціокультурний складник, судноводії, освіта, культура.

В статье отмечено состояние социокультурной составляющей образования будущих судоводителей в 60–80-е годы XX века. Рассмотрены периодизации, которые отражают состояние образования в указанный период. Охарактеризованы законы, постановления, проекты, которые влияли на развитие образования и его социокультурной составляющей. Акцентировано внимание на характерном для исследуемых лет одновременном процессе обучения и

воспитания курсантов, необходимости их умственного развития, освоения знаний, культурно-просветительской и трудовой деятельности. Сделан вывод о том, что содержательное наполнение социокультурной составляющей было полностью зависимым от власти, идеологизированным, призванным формировать коммунистическое отношение к окружающему миру.

Ключевые слова: социокультурная составляющая, судоводители, образование, культура.

The article outlines the state of the socio-cultural component of the education of future navigators in the 60–80s of the XX century. Periodizations that reflect the state of education in the specified period are considered. The laws, regulations, projects that influenced the development of education and its socio-cultural component are characterized. The attention is focused on the simultaneous process of educating and upbringing of students, the need for their cognitive development, knowledge acquisition and cultural, educational and labor activities. It was concluded that the content of the sociocultural component was completely dependent on the authorities and was ideologically designed to form a communist attitude towards the surrounding world.

Key words: sociocultural component, navigators, education, culture.

УДК 378.1

Вербій І.В.,

аспірант кафедри педагогіки і менеджменту освіти
КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»
Херсонської обласної ради,
викладач кафедри англійської мови в судноводінні
Херсонської державної морської академії

Постановка проблеми у загальному вигляді.

У нашій державі постійно зростає потреба у висококваліфікованих та конкурентоспроможних кадрах, не є винятком і морські фахівці, здатні застосовувати набуті компетенції в реальних життєвих ситуаціях, часто стресових і навіть екстремальних. Оскільки українські судноводії працюють здебільшого в змішаних екіпажах, із представниками інших культур, однією з важливих компетенцій, якої вони набувають у процесі навчання, є соціокультурна. Вона формується як результат соціальної та загальнокультурної складових частин освіти, притаманних низки навчальних дисциплін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціокультурний складник у морській галузі вивчали М. Бабишена, Н. Бобришева, С. Козак, О. Фролова та ін. Історичні аспекти морської освіти відображено в працях А. Ляшкевич, Я. Нагрибельного, А. Солодовник, О. Тимофєєвої й ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність обраної проблеми підкреслюється наявністю багатьох досліджень із дотичних тем, проте вони не надають вичерпної інформації щодо заданого хронологічного відрізка або лише описують методику фор-

мування соціокультурної компетентності під час вивчення дисциплін.

Мета дослідження – окреслити стан соціокультурної складової частини освіти майбутніх судноводіїв у 60–80-ті рр. ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з недостатньою вивченістю стану соціокультурного складника освіти майбутніх судноводіїв у зазначений відрізок часу, звернемося до періодизацій із дотичних до нашого дослідження тем, які відображають стан морської професійної освіти. Так, А. Ляшкевич під час вивчення становлення та розвитку військово-морської освіти в Україні на початку XVIII – у 50–90-ті рр. ХХ ст. виокремила шість етапів. Актуальним для нашої наукової розвідки є VI період – 50–90-ті рр. «Шостий етап – утворення мережі спеціалізованих освітніх закладів ВМФ (50–90-ті рр. ХХ ст.) істориками характеризується як поглиблення інженерної освіти флотських кадрів усіх категорій і спеціальностей, спричинене виникненням атомного ракетно-ядерного флоту. Кількісні й якісні зміни, що відбувалися в ці роки на радянському флоті, передбачали вдосконалення системи військово-морської освіти. Саме на це була спрямована реформа військово-морської освіти 1950-х рр. Усі стройові училища перейшли

на підготовку офіцерів-інженерів з офіцерським та морським складником, відбулася диференціація фахової підготовки за спеціальностями, серед яких з'явилися нові. Термін навчання збільшився із чотирьох до п'яти років, а до навчальних програм уведено дисципліни, необхідні для підготовки інженерів. До середини 1970-х рр. підготовка набула ієрархії і стала трирівневою: середня військово-спеціальна, вища військово-спеціальна та вища військова освіта. На кінець 1980-х рр. військово-морська освіта в УРСР здійснювалася в 14-ти навчальних закладах різного рівня» [8, с. 36].

Проте виділені періоди жодним чином не вказують на розвиток соціокультурного компонента, увага зосереджена на інженерній освіті, отже, акцент ставиться на точних науках.

В. Кузьменко вивчав процес формування наукової картини світу в школярів, структурував періодизацію, яку можна застосувати як підґрунтя для розвитку молоді, зокрема курсантів морських навчальних закладів. Так, III період, який виділяє дослідник (1920–1991 рр.), охоплює формування в учнів наукової картини світу на підґрунті марксистсько-ленінського вчення в обов'язковій початковій восьмирічній і середній освіті. Усередині цього періоду виділено п'ять етапів. Актуальними для нашого дослідження є III – 1958–1964 рр. – формування в учнів фрагментарної наукової картини світу на партійних принципах в умовах переходу школи до обов'язкової восьмирічної освіти та переходу середніх шкіл до 11-річного навчання; IV – 1965–1985 рр. – формування в учнів фрагментарної наукової картини світу в умовах уніфікації і регламентації шкільної освіти адміністративно-командною системою з одночасним введенням міжпредметних зв'язків та переходу школи до обов'язкової середньої освіти; V – 1986–1991 рр. – формування в учнів фрагментарної наукової картини світу на партійно-демократичних засадах в умовах застосування в школах міжпредметних зв'язків та інтегрованих навчальних предметів [6, с. 8–9].

О. Тимофєєва виділила чотири періоди розвитку морської освіти, з них третій – радянський. Вона дійшла висновку, що на цьому етапі великий освітній акцент робився на універсалізації освіти. Система підготовки передбачала освіту широкого профілю з подальшою спеціалізацією на місці служби. На думку науковця, соціально-комунікативна взаємодія як чинник професійної діяльності судноводіїв не досліджувалася [16].

Початок 60-х рр. характеризується спробами реформування тоталітарної системи, гуманізацією політичного та громадського життя, це, у свою чергу, впливало на розвиток освітньої системи. Реформи в освіті визначав Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР» від 24 грудня 1958 р. У ньому окреслено основні вимоги освіти

та шляхи її перебудови. Закон стверджує, що у Союзі Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) відбулася культурна революція, радянська школа сприяла підйому культури народів СРСР, усі мають широкий доступ до просвітництва та культури, акцентується увага на духовному розвитку тих, хто навчається, та їхніх високих моральних якостях. Морехідні училища надавали середню спеціальну освіту та, згідно з даним Законом, окрім загальноосвітніх знань, мали забезпечити необхідну теоретичну та практичну підготовку за спеціальністю [14]. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР) «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в УРСР» набрав чинності 17 квітня 1959 р. Так, запроваджувалася загальна обов'язкова восьмирічна освіта, розпочиналася перебудова системи народної освіти, спрямована на поєднання навчання із продуктивною працею.

До початку 60-х рр., відповідно до прийнятої ідеології, система вищих навчальних закладів, яка забезпечувала підготовку офіцерських кадрів військово-морського флоту, остаточно сформувалася [5, с. 540]. Процес перевтілення офіцера на «старшину» з більш високою оплатою праці відбувся наприкінці 60-х рр., що цілком відповідало радянським принципам злиття керівництва з масами. Офіцери стали звичайними спеціалістами, наділеними командними функціями, проте, як зауважили В. Кузін та В. Нікольський, зі слабкими знаннями в питаннях гуманітарної підготовки (філософія, історія, політика, економіка, географія, етнографія, управління, мовознавство та ін.). Це стосувалося як лейтенанта, так і адмірала, який закінчував найпрестижнішу академію. Ще однією проблемою морської освіти в цей період була вузька спеціалізація офіцерів, відповідно до найбільш затребуваних на флоті спеціальностей, відкривалися окремі групи, факультети й училища, офіцери розділялися навіть за сферами, наприклад, «надводник», «підводник», «водолаз», водночас вони не бажали вивчати суміжні дисципліни. Через це ставалися катастрофи, спричинені браком знань командного складу [5, с. 541]. Отже, кінець 60-х рр. характеризується не тільки слабкою гуманітарною підготовкою, але й недостатніми знаннями судноводіїв щодо будови судна та низки інженерних дисциплін.

Загалом освіта в Україні у 60–80-х рр. XX ст. поступово відходила від авторитарності та ставала на шлях демократизації. Цьому сприяли суспільно-політичні процеси, період «відлиги», дисидентський рух. Педагогічні працівники, незважаючи на міцну компартійну систему, прагнули внести творчу думку в освітні технології.

1966 р. у загальноосвітніх школах скасовано обов'язкову професійну підготовку, оскільки немож-

ливо було навчати певної професії учнів всього класу, кожен має свої нахили та вподобання щодо майбутнього фаху [2]. Цього ж року ухвалено постанову Центрального комітету (далі – ЦК) Комуністичної партії Радянського Союзу (далі – КПРС) і Ради міністрів СРСР «Про заходи щодо подальшого вдосконалення роботи середньої загальноосвітньої школи», згідно з якою до 1970 р. запроваджувалася загальна обов'язкова середня освіта.

Також у лютому 1966 р. ухвалено постанову «Про заходи щодо розширення навчання та працевлаштування у народне господарство молоді, яка закінчує загальноосвітні школи у 1966 р.» У постанові йдеться про покращення навчання промисловим спеціальностям, але про соціокультурний компонент освіти може свідчити тільки фраза про правильне виховання молоді, загалом увага акцентується саме на професійній підготовці [10].

Дослідження архівних джерел Херсонського морехідного училища Міністерства морського флоту (з 1970 р. – Морехідного училища ім. лейтенанта Шмідта) свідчить про активну виховну та позакласну діяльність викладачів. У звіті училища за 1959–1960 навчальний рік зазначено необхідність значної уваги до культурного відпочинку курсантів та організації культурно-масових заходів. Перед викладачами училища ставилось завдання покращити виховну роботу, з урахуванням індивідуальних якостей та запитів кожного курсанта. В училищі організовували роботу предметних гуртків, соціокультурний складник відображається, наприклад, у вдосконаленні навичок говоріння та поглиблення знань англійської мови на заняттях гуртка [12, с. 9, 10, 12].

Проте освіта здебільшого виконувала ідеологічну функцію, з курсантами проводилась активна політико-виховна робота на основі постанов та наказів партійних органів влади, її метою було виховання беззаперечної любові до батьківщини та ідей марксизму-ленінізму [11, с. 68]. У кожному річному звіті училища наголошувалося на невпинній роботі із прищеплення курсантам комуністичного ставлення до праці, високих принципів комуністичної моралі тощо. У звіті за 1961–1962 навчальний рік також йдеться про ідеологічну роботу та формування комуністичної моралі [13, с. 23]. Наявне й естетичне виховання, його найбільш масовим засобом названо широке залучення курсантів до художньої самодіяльності. Цього ж навчального року створено танцювальний, драматичний, хоролий та естрадний гуртки [13, с. 25, 26].

Навчання та виховання курсантів було взаємопов'язано та здійснювалось одночасно. На нашу думку, це позитивно впливало на розвиток соціокультурного складника освіти. У «Великій радянській енциклопедії» зазначено, що правильне виховання особистості сприяє успішному оволодінню знаннями. Освіта – необхідна умова

підготовки до життя та праці, головний засіб залучення людини до культури та опанування її, фундамент розвитку культури. Крім того, важливу роль у засвоєнні знань, розумовому розвитку людини відіграють самоосвіта, культурно-просвітницька діяльність, участь у суспільно-трудова діяльності [1, с. 218, 219]. Культурний розвиток курсантів відбувався паралельно з розумовим. Дисциплінами соціокультурного спрямування в досліджуваний період були «Історія СРСР», «Історія КПРС», «Російська мова», «Російська література», «Англійська мова», «Суспільствознавство». Причому склад дисциплін міг змінюватися, наприклад, до циклу загальноосвітніх дисциплін у різні роки входили то «Політекономія», то «Історія СРСР» та «Історія КПРС», то «Основи політичних знань». Проте маємо припущення, що зміст названих дисциплін суттєво не відрізнявся, оскільки їхньою метою було вивчення політики й історії СРСР.

У процесі теоретичного та виробничого навчання курсантів відбувалось їх комуністичне виховання. Як було зауважено на одному із засідань педагогічної ради, комуністичне виховання – це складний, довгий, багатогранний та водночас єдиний процес усебічного розвитку особистості. Він передбачає розумове та фізичне виховання, трудову та політичну підготовку, моральне й естетичне виховання, ідейно-політичний гарт [13, с. 91].

Під час вивчення всіх предметів та шляхом позакласної політико-виховної роботи формувалась комуністичний світогляд майбутніх судноводіїв. У звіті педагогічного засідання колективу йдеться про «потрібний» світогляд, тобто такий, який був продиктований партією.

Дисципліни соціокультурного спрямування мали відображати зв'язок із тогочасною історією й ідеалами, пов'язувати матеріал заняття з його виховним складником. Наприклад, на занятті з літератури викладач, характеризуючи героїню поеми Некрасова, проводила паралель із тогочасним суспільством та значенням працьовитості як необхідної риси людини. Позитивні відгуки знаходимо і про викладача історії, який уміло пов'язує теми заняття із сучасністю. І навпаки, викладачі, які проводять мало дискусій про моральні якості людини нового часу, недостатньо формують впевненість в ідеалах комунізму або пропонують власне розуміння подій, не таке, як у підручнику, отримують зауваження [13, с. 92, 93].

Зазначимо, що, окрім навчання студентів, влада піклувалася про умови, в яких вони живуть та навчаються, що також впливало на освіту. 18 жовтня 1971 р. вийшла постанова ЦК КПРС «Про подальше покращення матеріальних та житлово-побутових умов студентів вищих навчальних закладів та тих, хто навчається у середніх спеціальних навчальних закладах». Згідно з постановою, студентам підвищувалися стипендії від 25 до

50% відповідно до закладу, де вони навчаються, їхніх оцінок та участі в громадському житті закладу. У постанові зазначено, що необхідно розпочати будівництво гуртожитків та поліклінік на території студмістечок, покращити умови громадського харчування студентів та оздоровчо-спортивну роботу, щоб останні могли коштом державного соціального страхування відпочивати в санаторіях [3, с. 157–159]. Все це мало сприяти мотивації молодих людей до навчання.

У 70 рр. освітня реформа запроваджувалася відповідно до Закону СРСР «Про затвердження основ законодавства Союзу РСР та союзних республік про народну освіту» від 19 липня 1973 р. У ньому описані заходи щодо принципів, системи, завдань народної освіти в СРСР. Виконавчі комітети місцевих рад народних депутатів повинні були вжити заходів для укріплення зв'язку навчання та виховання із життям, організувати трудове навчання відповідно до потреби народного господарства в кадрах. Народна освіта розвивалася згідно з вимогами соціально-економічного прогресу, на основі досягнень науки та культури, з урахуванням перспектив їх розвитку. У ст. 19 Закону «Про професійну освіту» міститься інформація щодо трудового навчання учнів загальноосвітніх шкіл з елементами оволодіння певною професією. Отже, про соціокультурний складник не йдеться, наведено загальну інформацію про народну освіту, але для нашого дослідження актуальною може бути ст. 20 про мову навчання. Так, ті, хто навчається, могли обрати як мову навчання будь-яку мову народів СРСР, також про соціокультурний розвиток свідчить вивчення іноземних мов і ознайомлення з культурою народів світу. Під час навчання необхідним було врахування національних особливостей населення союзних республік. Хоча головним завданням професійно-технічних училищ була належна технічна підготовка студентів, серед завдань зазначаєно їхнє естетичне виховання, розвиток потреби та здатності брати участь у створенні прекрасного в житті, мати високі моральні якості. До обов'язків тих, хто навчається, входило підвищення власного культурного рівня та готовність брати участь у суспільному житті [9]. Відповідний Закон Української РСР «Про народну освіту» ухвалений 1974 р. Ці нормативні документи регулювали освітню галузь, визначали її завдання й особливості функціонування.

1970–1980-і рр. характеризуються увагою до професійної підготовки в школах і технікумах. На пленумі ЦК КПСС 10 квітня 1984 р. обговорювався проект «Основні напрями реформи загальноосвітньої та професійної школи», покликаний забезпечити якісно новий рівень освіти, формування міцних комуністичних переконань, працелюбства, моральної чистоти, виховання в дусі любові до батьківщини. Реформа мала покращити професійну орієн-

тацію школярів, доповнити середню освіту молоді загальною професійною освітою [4, с. 508, 509]. Вбачаємо позитивні сторони реформи в допомозі школярам визначитися з їхньою майбутньою професією, увазі до громадського та сімейного виховання. Але зауважимо, що трудове виховання невідступно йшло разом із професійним, згідно із проектом, необхідно було закріпити за кожною школою, училищем підприємство, на якому молодь мала проходити трудове навчання, тому реформа передусім була покликана виховати робітничі кадри для заводів, фабрик тощо.

Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. радянська освіта зіткнулася з матеріальними проблемами, під час перебудови зацікавленість молоді в здобутті освіти різко зменшилася.

Висновки. На нашу думку, соціокультурна особистість повинна бути готовою успішно діяти в різних сферах життєдіяльності. У досліджуваній хронологічній відрізку, як зазначає А. Кураєв, метою освітньої системи був розвиток конвеєра робочої сили, яку можна було застосовувати в будь-якій галузі радянського господарства [7]. Отже, у 60–80 рр. соціально-культурний простір був зосереджений навколо політичних поглядів партійного керівництва, освіта мала забезпечити підтримку політичній системі. Змістове наповнення соціально-культурного простору, створюваного для майбутніх судноводіїв, цілком залежав від влади, творчість, яка б суперечила настановам партії, не мала права на існування. Отже, зважаючи на ці факти, можемо констатувати, що соціокультурний складник наявний, проте здебільшого він використовувався для підтримки комуністичної ідеології. Це була ідеологізована, проте невід'ємна компонента освіти всіх спеціалістів, майбутніх судноводіїв також.

Перспективи подальшого розроблення означеної проблеми вбачаємо в дослідженні розвитку соціокультурного складника професійної освіти судноводіїв у часи незалежної України.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Большая советская энциклопедия. URL: <http://bse.sci-lib.com>.
2. Історія педагогіки України. URL: https://subject.com.ua/psychology/history_pedagog/36.html (дата звернення: 13.11.2018).
3. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1986). Т. 12. 9 изд., доп. и испр. / зав. ред. Л. Декань. М.: Издательство политической литературы, 1986. 584 с.
4. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1986). Т. 14. 9 изд., доп. и испр. / зав. ред. Л. Декань. М.: Издательство политической литературы, 1987. 648 с.
5. Кузин В., Никольский В. Военно-морской флот СССР 1945–1991. СПб.: Историческое морское общество, 1996. 653 с.
6. Кузьменко В. Формування наукової картини світу учнів: від витоків до сьогодення: моногр. 2 вид.,

переробл. і допов. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2014. 720 с.

7. Kuraev A. Soviet higher education: an alternative construct to the western university paradigm. Springer Science + Business Media Dordrecht 2015. URL: <https://slideheaven.com/soviet-higher-education-an-alternative-construct-to-the-western-university-parad.html> (дата звернення: 13.11.2018).

8. Ляшкевич А. Періодизація становлення і розвитку військово-морської освіти в Україні (початок XVIII – 50–90-ті рр. XX ст.). Science Rise. Pedagogical Education. 2017. № 10. С. 33–37.

9. Об утверждении основ законодательства союза СССР и союзных республик о народном образовании: Закон СССР от 19 июля 1973 г. № 4536–VIII. Библиотека нормативно-правовых актов СССР. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_8127.htm (дата обращения: 13.11.2018).

10. О мероприятиях по расширению обучения и устройству на работу в народное хозяйство молодежи, оканчивающей общеобразовательные школы в 1966 г.: постановление Совета министров СССР от 2 февраля 1966 г. № 83. Библиотека нормативно-правовых актов СССР. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_6363.htm (дата обращения: 13.11.2018).

11. Отчет о работе училища за 1957–1958 учебный год. Государственный архив Херсонской области. Ф. Р-472. Оп. 4. Дело 68. Лист 68.

12. Отчет о работе училища за 1959–1960 учебный год. Государственный архив Херсонской области. Ф. Р-472. Оп. 4. Дело 80. Лист 10.

13. Отчет о работе училища за 1961–1962 учебный год. Государственный архив Херсонской области. Ф. Р-472. Оп. 4. Дело 91. Лист 25, 26.

14. Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в країні: Закон СРСР від 24 грудня 1958 р. Библиотека нормативно-правовых актов СССР. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_5337.htm (дата звернення: 13.11.2018).

15. Про народну освіту: Закон УРСР від 28 червня 1974 р. № 2779–VIII. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T742778.html (дата звернення: 13.11.2018).

16. Тимофеева О. Історія морської освіти в Україні та сучасні наукові підходи до формування соціально-комунікативної компетентності майбутніх судноводіїв. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. 2015. Вип. 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2015_5_18 (дата звернення: 13.11.2018).